

SULİ, SULİ, SULA, SULE, SÜLE VE SÜLİ FAKİH RİVAYETLERİ ÜZERİNE**

Prof. Dr. İsmail ÜNVER*

Anadolu'da Türk edebiyatının başlangıç dönemiyle ilgili belirsizliklere ışık tutan çalışmalar sürerken Yûsuf u Züleyhâ şairi Suli (?) Fakih'in adı ya da unvanı hakkındaki değerlendirmeler hâlâ noktalanamadı. Yazımız, bu konudaki belirsizliğe ışık tutmaya çalışacaktır.

Son yıllarda Şeyyad Hamza'nın XIII. yüzyıl değil, XIV. yüzyıl şairi olduğu¹ ispatlanmış; Hoca Dehhânî'nin yakın zamana kadar yazılanların² aksine XIV. veya XV. yüzyılda yaşamış olması gerektiği³ yazılmış; Şeyyad İsa'nın XIII. yüzyıl⁴ değil, XIV. yüzyıl şairi olduğu konularında inandırıcı kanıtlar ortaya konmuştur.

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

** Bu yazının başlığı, 25-29 Eylül 2000 tarihinde gerçekleşen 4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı'nda sunulmak üzere 30.04.2000 tarihinde Türk Dil Kurumu Başkanlığına bildirilmiş ve 30.05.2000 tarih ve APK. Şb. 441. 147. 672 sayılı Kurum Başkanlığı yazısı ile kurultay programına alındığı ifade edilmişti. Burada açıklanmasını gereksiz bulduğumuz bir nedenle bildirimizi sunmaktan vazgeçtik. Bu yazı konusu Prof.Dr.Semih Tezcan'ın ileride sözü edilecek makalesi üzerine Doç.Dr.Abdulkadir Gürer ile yaptığımız bir değerlendirmenin sonunda doğdu. Bu yazıda önerilen çözüm kabul gördüğü takdirde sonuçta Gürer'in de payı olacaktır.

¹ Metin Akar, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler", Türklük Araştırmaları Dergisi, S.2, (1986), s.1-22.

² M.Fuad Köprülü, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış" *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen, İstanbul, 1980, 2. bs., s.333-338 (=Köprülü, TET.); Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi", TDED, C.IV, (1951); Hikmet İlaydın, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", TD., S.277, s.766-774.

³ Mustafa Canpolat, 'Ömer bin Mezd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, TDK. Ankara, 1982 (Burada Dehhânî'nin XIV-XV. yüzyıllarda yaşamış olan Ahmedî'ye, Ahmedî'nin de Hoca Dehhânî'ye nazireleri bulunmaktadır. Semih Tezcan, aşağıda anacağımız yazısında (Türk Dilleri Araştırmaları, C.4, s.75-88) M.Adamović ve Doerfer'in buradan hareketle Dehhânî'nin XIV-XV. yüzyıl şairi olduğunu yazdıklarını bildiriyor.

⁴ Köprülü, TET, s.253; Cem Dilçin, "XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyamet", Ö.A.Aksoy Armağanı, TDK., Ankara, 1978, s.70-74.

XIII-XIV. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Suli (?) Fakih'in hayatı hakkında neredeyse bilinen bir şey yoktur. Bu şairin eserinden hareketle sadece adı veya unvanı anılmakta; ancak birçok bilim yazısında farklı yaklaşımlarla okunmaktadır. İlk olarak Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Züleyhâ'sının yayımıyla gündeme gelen Suli⁵ Fakih adı veya unvanındaki ilk kelime günümüze değin farklı biçimlerde okunmuş, bu sözün ne ifade ettiği üzerinde fazlaca düşünülmeden eldeki metinlerin imlâlarından hareketle değerlendirilmelere gidilmiştir.

Uzunca bir süredir bu konuyla ilgilendiğini bildiğim Semih Tezcan "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarḫ-nâme'nin Tarihlendirilmesi Üzerine", başlıklı yazısında⁶ bu konuyu ilk olarak günümüze değin yazılanları ele alarak tartışmaktadır. Tezcan'ın yazısında Suli (?) adlandırmasıyla ilgili tespit ve tahminler, bize aynı konudaki görüşümüzü açıklama vesilesi yaratmıştır.

Önce bu şairin ad veya unvanının ikinci kelimesi olan "Fakih" sözü üzerinde durmak istiyoruz: Bu sözün halk ağzında "faki" veya "faki" biçiminde söylendiği bugüne kadar tekrar edilmiştir⁷. Ancak *Kamus Tercümesi*'nde: "el-fakih 'emir' vezninde ve 'l-fakih 'nedis' vezninde bâb-ı mezkûrlardan vaşflardır, cem'î 'fuḫahâ' gelir 'ulemâ vezninde...ve fakih şol aygıra ve poğura ıtlâk olunur ki gebe olan ile olmayıp kösnük olanı temyiz eylemekte hâzık ola..."⁸ biçiminde ifade edilen karşılık, kelimenin okunuşu ve anlamı ile ilgili bilgilerimizi bir ölçüde değiştiriyor. Her şeyden önce "Fakih" sözü bütün zamanlarda mutlaka şeriat âlimi veya İslâm hukukçusu anlamında kullanılmamıştır.

Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i 'Osmâni'sinde "faki (faki da okunabilir)" sözünün karşılığı olarak: "Mutlaka okur yazar, köy

⁵ Dehri Dilçin, *Şeyyad Hamza. Yusuf ve Zeliha*, TDK., İstanbul, 1946.

⁶ Semih Tezcan, "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarḫ-nâme'nin Tarihlendirilmesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C.4, (1994), (=Tezcan, *Anadolu Türk Yazınının*), s.75-78.

⁷ Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Lübnan, 1974 [T. فقى a and s.(for A. فقى) A learned man (in the eyes of the vulgar), i.e., one who can read and write.]

⁸ Mütercim Âsım, *Kamus Tercümesi*, İstanbul, 1305, C.IV, s.824.

imamı⁹; “fağih” sözünün karşılığı olarak da: “Anlayıp beyan edici, ilm-i fikh mütebahhiri, müteşerri, okumuş”¹⁰ anlamları verilmektedir. Öte yandan Şemseddin Sâmî, “fağih” için: “İlm-i fikh ‘âlimi, ‘ilm-i fikh ile tevağğul eden” dedikten sonra köşeli ayraç içinde: “evâ’il-i devr-i ‘Osmâni’de ‘ale’l-ıtlâk ‘ulemâya bu nâm verilirdi”¹¹ diyor.

Yukarıda, sözlüklerden aktarılan maddelere göre “faki” veya “fağî” söyleyişinin “fağih”in değil, “nedis” veznindeki “fağih”in değişmiş biçimi olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Burada “fağih” veya “fağî” unvanıyla anılan şairlerin mutlaka din veya şeriat bilgini olması gerekmediği, bu kelimelerin okur yazar kişi anlamında da kullanılmış olabileceğini söylemek istiyoruz. Dehhânî’nin unvanı olarak kullanılan “hoca” sözünün de bu anlamda kullanıldığını tahmin etmek mümkündür.

Suli (?) Fağih olarak tanınmış olan Yûsuf u Züleyhâ şairinin taşıdığı unvanın ilk kelimesi olan söze gelince, önce Tezcan’ın söylediklerini aktararak konuya girmek istiyoruz: “Yukarıda araştırmacıların bu yazarın adını Suli, Suli, Süli, Süle, Sula olarak okuduklarını gördük. Ben şimdiye değin yazar adının ilk kısmı olarak kabul edilmiş olan bu kelimenin yazar adının bir parçası olduğunu sanmıyorum. Çünkü kullandığım yazmaların bazılarında Sula vb. okunmuş olan bu kelimenin bulunduğu yerde *söyle, şöyle, bile, şol* sözcükleri yer almaktadır. Eserin istinsahları sırasında dikkatsizlikler sonucu ya da Fağih’e bir ad vermek kasdıyla bu sözcüklerin Sula/Suli’ye çevrilmiş olabileceğini düşünüyorum. Raif Yelkenci’nin özel kütüphanesindeki nüshaları görmüş olan D.Dilçin yazar adını *Suli* olarak vermiş, fakat yine aynı nüshaları inceleyen Dolu, *Sula* okumayı tercih etmiştir. Bu durum o nüshalarda da yazar adının tutarlı yani herkes tarafından aynı okunacak biçimde yazılmamış olduğunu göstermektedir”¹². Tezcan, aynı sayfa altında yer alan 19 numaralı dipnotunda Mazioğlu’nun “bu adı *Savla* okuyanlar olduğu” yolundaki ifadesini Türk Ansiklopedisi “Türk Edebiyatı (Eski)” maddesinden naklediyor. Yazar aynı sayfadaki 20 numaralı dipnotunda ise:

⁹ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hazırlayan Recep Toparlı, TDK, Ankara, 2000, (=L.O, Toparlı), C.I, s.143.

¹⁰ L.O, Toparlı, C.II, s.611.

¹¹ Şemseddin Sâmî, *Çâmüs-ı Türkî*, Der-sa’âdet, 1317.

¹² Tezcan, “Anadolu Türk Yazının...”, s.74.

“Yanılıyor olabilirim, belki Sula/Suli vb. gerçekten bir kişi adıdır. Ancak böyle bir adı açıklamak hiç de kolay değildir. Sözlüklerde bunu açıklamaya yarayacak (Anadolu Türkçesinde kullanılan) bir sözcük bulunmuyor. Çin ve Arap kaynaklarına göre 8. yy.ın ilk yarısında yaşamış bir Türgeş hükümdarının adı da Sulu’dur. Yine 8. yy. başlarında Cürcân hükümdarı olan Şul Tégin Yâkût’un bildirdiğine göre Türk imiş... Bu hükümdarların soyundan olduğu rivayet edilen tarihçi, yazar ve satranç oyuncusu *Suli* için (öl.946) bkz. İslâm Ansiklopedisi, C.11, s.22 ve dev. Fakat bu benzerlikler, büyük zaman farkı yüzünden fazla bir şey ifade etmez. Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı döneminde benzer bir ada rastlanmıyor. Akla yakın gelen tek şey bu adı *Süli* okuyup bugünkü *Sülü* gibi Süleymân için bir küçültme saymaktır. Ne var ki bir yazarın böyle ‘şakalı’ bir ad taşımış olması da pek olası değildir.”

Tezcan’ın bilim adamı titizliği, dikkati ve ihtiyatıyla yazdığı yukarıdaki cümleleri okuduktan sonra bundan on yedi yıl önce yazarın unvanındaki bu kelimeyi “Suli (?)” olarak aktardığımızı hatırladık¹³ ve yeniden düşünme ihtiyacı duyduk.

Tezcan’ın yazısıyla aynı yılda yayımlanan bir kitapta, yazıda sıralanan rivayetlerden birinin (Süle) benimsendiğini¹⁴; Tezcan’ın yazısından sonra yayımlanan bir kitapta ise o rivayetlere bir yenisinin eklendiğini¹⁵ ve şairin Sule Fağı olarak anıldığını görüyoruz.

Üzerinde bunca farklı rivayetlerin bulunduğu Yusuf u Züleyha şairi için kullanılan bu iki kelimenin ad mı, unvan mı olduğu konusunda Tezcan’ın böyle bir kişi adı olamayacağı yolundaki düşüncesini haklı buluyor, her iki kelimenin de şairin unvanı olduğunu düşünüyoruz.

“Fakih veya fağı” kelimeleri üzerinde yukarıda durmuştuk. Şairin unvanının ilk kelimesi üzerinde görüş bildirmeye geçmeden önce Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış eserlerde görülen yazı (hat) özellikleri üzerinde durmak gerekiyor: Bu dönem metinlerinde “harekeli nesih” kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bunlar

¹³ İsmail Ünver, “Mesnevî”, TD., S.415-420, (1986)s, s.441.

¹⁴ Leylâ Karahan, *Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf*, TDK., Ankara, 1994, s.12-13.

¹⁵ Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, Kitabevi, İstanbul, 1999, s.94.

çoğu zaman nesih yazının bütün özelliklerini tam olarak göstermezler ve “bozuk nesih” diyebileceğimiz bir karakter sergilerler. Öte yandan, bu dönemde Türkçe kelimelerin yazılışında aynı sesi karşılayan harflerin yazılışında aynı metin içinde bile birlik bulunmayabilir. Dolayısıyla “şād” harfinin yerine “sin” harfinin geçmesi, ayrıca müstensihin kelimeyi tanıyamaması nedeniyle Tezcan’ın değindiği “Söyle”, “Şöyle” gibi yanlış farkların doğması da beklenebilir. Yine buradan hareketle “Süli” ve “Süle” rivayetlerinin oluşumunda kelime başındaki “şād-sin” değişiminin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu kelimenin sonundaki ı-i, a-e farklılıklarının da “bozuk nesih”le açıklanabilir bir yönü vardır: Bilindiği gibi kelime sonundaki “ye= ے” harfi kendisinden önceki “lām= ل” harfinin altına ters yönde kıvrılarak girebilir. Bu durumda kelimenin ikinci hecesini oluşturan “lām” ve “ye” harflerinin birleşik yazımlarının zamanla “lām” ve “he” harfi gibi değerlendirilmiş olması çok muhtemeldir. Bu durum “Şula”, “Şule” ve “Süle” rivayetlerinin nasıl ortaya çıktığını açıklayabilir.

Bundan sonra yukarıdaki rivayetlerden “Şulı” ve “Şuli” rivayetleri kalıyor. Kanımızca asıl araştırılması ve üzerinde durulması gereken rivayetler bunlardır.

Tezcan’ın yazısındaki 20. dipnotundan yukarıda alıntıladığımız parçada yer alan Sulu adlı Türgeş, Şul Tégin adlı Cürçân hükümdarları ile Şuli adlı tarihçi yazar ve satranç oyuncusu bizi “Şül” adlı bir yer adı bulunup bulunmadığını araştırmaya yönlendirdi. İlk baktığımız Şemseddin Sâmî’nin *Kâmûsü’l-A’lâm*’ı oldu. Orada şöyle deniyor: “Şül: Bilād-ı Hazer’de bir kaçaba olduğunu Yâkût-ı Hâmavi beyân ediyor”¹⁶. Aynı eserde bu kasabaya mensup olduğu için “Şuli” nisbesiyle anılan birkaç kişi vardır.

Yâkût-ı Hâmavi’nin *Mu’cemü’l-Büldân* adlı eserine bakıldığında “Şül”ün “Hazer” memleketinde ve “Der-bend” de denilen Bâbü’l-Ebvâb civarında bir şehir olduğu görülüyor¹⁷. “Der-bend” ve çevresinde Türklerin yaşadıkları ve bu çevre ile Anadolu arasında kültürel bağların mevcudiyeti göz önünde tutulursa şairimizin buradan Anadolu’ya geldiği yahut eserini orada kaleme aldığı

¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü’l-A’lâm*, C.IV, İstanbul, 1311, s.2973.

¹⁷ Şihâbü’l-d-dîn Ebî ‘Abdu’llâh Yâkût bin ‘Abdu’llâh el-Hâmavî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu’cemü’l-Büldân*, Lübnan, tarihsiz, C.III, s.494.

ihtimalleri doğar. Ancak ne olursa olsun onu “Şüli Fağih” unvanıyla anmak yerinde olur. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış manzum eserlerde sık rastlanan zihafli okuma ile “Şüli”nin “Şuli”, “Fağih”in de “Fağı” veya “Fakı” biçimlerinde okunmuş ve yazılmış olabileceğini açıklamaya gerek yoktur.